

Суверенна Європа: перспективи та виклики для верховенства права¹

Стефан Браум*

Люксембурзький університет

*e-mail: stefan.braum@uni.lu

Анотація

В основу статті покладено матеріали вступної онлайн-лекції професора Стефана Браума до відкриття кафедри Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст» у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого. На тлі загарбницької війни росії в Україні, яка порушує міжнародне право, у статті розмірковується про легітимність і практику європейського суверенітету. Координати інколи суперечливих концепцій суверенітету виникають у матриці суверенітету. Одним із висновків є те, що справедливий мир випливає лише з однозначного визнання права громадян на самовизначення демократичного та конституційного ладу – в межах держави чи за її межами.

Ключові слова: суверенітет; демократія; цінності ЄС; верховенство права.

Sovereign Europe: Perspectives and Challenges for the Rule of Law

Stefan Braum*

Luxembourg University

*e-mail: stefan.braum@uni.lu

Abstract

The article is based on the materials from the introductory online lecture by Professor Stefan Braum on the occasion of the opening of the Jean Monnet Chair "Advanced Study of EU Values and Law: The Ukrainian Context" at the Yaroslav Mudryi National Law University. Against the backdrop of Russia's aggressive war in Ukraine, which violates international law, the article reflects on the legitimacy and practice of European sovereignty. The coordinates of sometimes conflicting concepts of sovereignty arise within

¹ Стаття є перекладом статті, опублікованої у другому номері журналу «Critical Quarterly for Legislation and Law» за 2024 р.

the sovereignty matrix. One of the conclusions is that a just peace can only result from an unequivocal recognition of citizens' right to self-determination within a democratic and constitutional framework—whether within or beyond the state's borders.

Keywords: sovereignty; democracy; EU values; rule of law.

Вступ

Готуючи цю промову останніми днями, я намагався знайти слова, які зміг би сказати вам сьогодні, при цьому не здавшись банальним чи некомпетентним. Нинішній світ такий, що я сиджу тут, у своєму кабінеті в Люксембурзі, тоді як ви щодня зазнаєте обстрілів і ракетних ударів під час підлої агресивної війни, розв'язаної Росією. Поки ми говоримо про свободу і демократію, народ України платить за них своїми життями. Поки ми говоримо – надто довго, незграбно і боязко – про те, що потрібно для захисту суверенітету, свободи і демократії, українцям загрожує знищення внаслідок бруталного й неконтрольованого насильства авторитарної держави. І хоча одних лише слів інколи недостатньо, саме в них, а не у збройній силі, полягає надія на мир. У наш час термін «суверенітет» є часто вживаним і вказує на переломні моменти й політичні перевороти. Навіть якщо це може бути важко, думки про майбутнє Європейського Союзу і роль України в ньому відкривають перспективи для світлих днів. Тому мені дуже приємно святкувати з вами сьогодні відкриття першої в Україні кафедри Жана Моне в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, сподіваюся, що ми зможемо за допомогою наших слів надихнути майбутню діяльність цієї кафедри на нові звершення.

Ми живемо – і ви це знаєте краще за інших – у світі, що вийшов з-під контролю. Цей світ вимагає відповідей – однією з яких, можливо, є суверенна Європа. Поняття «суверенітет» можна зобразити у вигляді матриці, що охоплює компоненти, об'єктами якої є індивіди, інститути, свобода і влада¹. Це породжує концепції суверенітету та його близькість або віддаленість від демократії, верховенства права і свободи. Нарешті, із цього можуть випливати шляхи до суверенної Європи.

I. Світ, що вийшов з-під контролю

Європейський порядок після Вестфальського миру. Це стало початком територіального суверенітету європейських держав – правителів державної території та державного народу, носіїв державної влади.

XIX ст. характеризувалося напругою між ідеєю народного суверенітету як основи і відправної точки державної влади й ідеєю суверенітету як публічного порядку, втіленого в ідеально абсолютній владі правителя.

¹ Див. таблицю у розд. III.

XX ст. показало, що присвоєння суверенітету – це також питання виживання демократій, які захищають себе від нав'язування політичного насильства.

Нарешті, Європа бореться за суверенітет, щоб легітимізувати свою правову систему. Це вимагає нових моделей суверенітету. Спільна, постнаціональна, дехто говорить про пізню, суверенність [1]. Усі ці моделі, ймовірно, також є наративами, які вимагають і виправдовують об'єднані дії Європи [1, с. 815–817].

І останнє, але не менш важливе: з геополітичної точки зору, кожен конфлікт між державами відбувався з посиланням на загрозу, захист або просто ствердження про порушення суверенітету [2].

А що сьогодні? Політичні спостерігачі говорять про світ у смуті [3]. Багато чого здається неконтрольованим. Російська агресивна війна в Україні показує нам, що мир і свобода є крихкими. Війна в Секторі Гази породжує моральну дилему для західних демократій: Глобальний Південь заявляє, що Захід несе відповідальність за захист палестинців. Відповідальність за захист прав палестинців, що живуть у Секторі Гази й на Західному березі, може впливати із нормативних положень Міжнародного суду ООН [4; 5, с. 136]. Однак принцип відповідальності водночас стосується і Ізраїлю – не в останню чергу через історичні причини. Він може і повинен мати право захищатися від терористичних атак, подібних до тієї, що сталася 7 жовтня 2023 р. Однак, де знаходиться межа пропорційності і де відкриваються шляхи до миру? Політичні конфлікти, як і конфлікти в цілому, неминучі: однак їх розв'язання не може полягати в перемозі одних і поразці інших, а тільки у спільному прогресі. Це також питання меж суверенітету, визначених у міжнародному праві й нормах.

На жаль, ця реальність також очевидна: поза межами норм автократи проголошують суверенітет лише для себе. Росія хоче знову стати великою, Китай теж, та й Америка Трампа, здається, рухається в тому ж напрямку, ймовірно, із більш серйозними наслідками, ніж перша спроба. Як наслідок, демократія й верховенство права опиняються під загрозою. Крім того, захист клімату, управління міграцією, правила для цифровізації та штучного інтелекту, захист миру і прав людини – це виклики, які вже давно перевершують можливості національних держав. Соціальні системи стають дедалі складнішими. Для того, щоб їх можна було ефективно контролювати за допомогою права, необхідно створити політичну спроможність діяти поза межами держави.

II. Проєкт «Суверенна Європа»

Багато що вказує на те, що кризові часи призводять до посиленого використання концепції суверенітету. Багато що вказує на те, що вона може бути

початком і кінцем політичних реорганізацій – на краще чи на гірше. Політика згадує про корисну цінність суверенітету, коли йдеться про виправдання здійснення політичної влади [6].

Карл Шмітт, стратег у використанні поняття «суверенітет», вже сформулював у своїй «Політичній теології»: «З усіх правових концепцій концепція суверенітету найбільше підпорядкована поточним інтересам» [7, с. 13]. Це висловлювання було зроблене з деконструктивним наміром і мало апологетичний характер. Мета полягала в тому, щоб деконструювати нормативну концепцію суверенітету як моделі легітимізації демократичної правової держави. Апологія згодом стосувалася виникнення авторитарної держави, заснованої на свавіллі політичного лідера.

Проект «Міжнародна кафедра суверенної Європи» спрямований на те, щоб навести лад у правовому й політичному хаосі суверенітету. Для цього ми прагнемо пролити світло на різні рівні суверенітету. По-перше, що ми концептуально маємо на увазі, коли говоримо про суверенітет? Що мають на увазі політики, коли говорять про суверенітет як здатність діяти і контролювати? Чи є суверенітет ще доречною моделлю для опису транснаціональних систем? Чи відповідає він нашому глобалізованому і передусім дедалі більше цифровізованому світу? Де в Європейському Союзі ми можемо знайти приклади європейського суверенітету? Де нам потрібно створити ці приклади – можливо, у сфері свободи, безпеки і правосуддя, можливо, у системі внутрішнього ринку, можливо, у спільній зовнішній політиці й політиці безпеки? А що стосовно зв'язку між суверенітетом, демократією та верховенством права, або, ще більш фундаментально: де знаходиться «ми»? Де ми, громадяни, є початком, складовою і метою суверенної дії? Чи, зрештою, нам навіть потрібно поховати поняття «суверенітет», як вважають деякі, і, можливо, замінити його чимось іншим – чим би це не було? [8].

Моє припущення таке: історична епоха, в якій мир, свобода і демократія були привілеєм тих, хто жив у західних суспільствах, справді, добігає кінця, і на зміну має прийти щось інше. Ми поки що не знаємо, що це може бути. На цей момент ми можемо спробувати використовувати наш власний інтелект і прагнути до критичного просвітлення, як казав Кант.

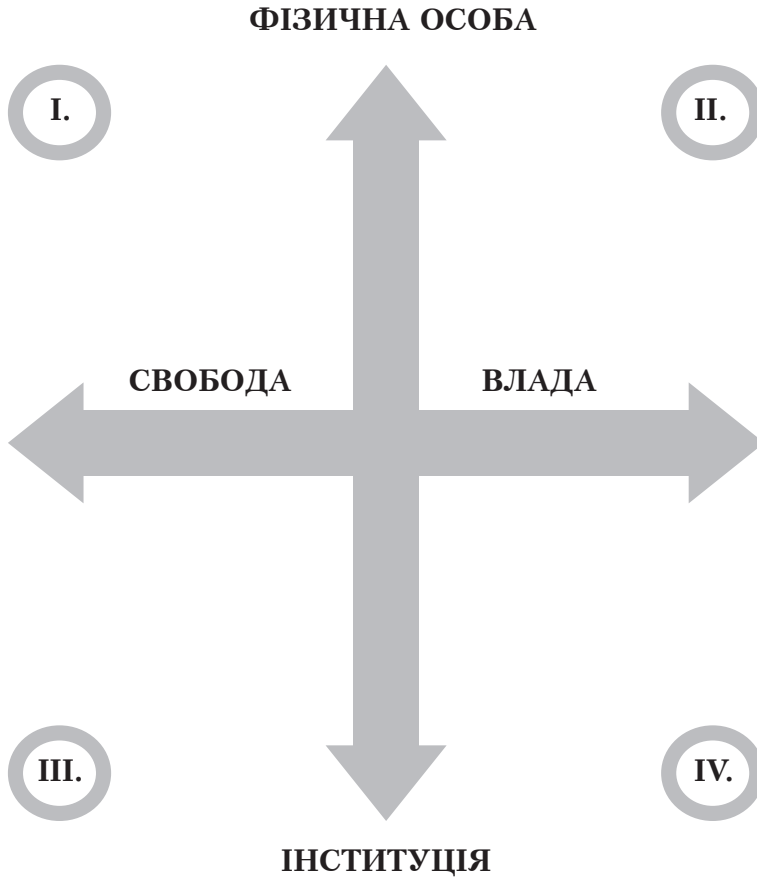
III. Матриця суверенітету

Різні компоненти й шари можна виокремити у згаданих вище джунглях термінології. Шарами можуть бути:

- чітко визначена і демаркована територія;
- чітко визначений народ, згрупований навколо концепції нації;
- інституція, яка править;

або ж:

- мережа інституцій і органів;
- співпраця між державами;
- мережеве об'єднання територій, народів, держав і суспільств.



Ці шари можна знайти в різних моделях суверенітету: у класичному неподільному державному суверенітеті [9], в ідеї спільного суверенітету – спільного між державами та асоціацією держав, у моделі того, що Волкер називає «пізнім суверенітетом», і, нарешті, у постсуверенній теорії МакКорміка про конституційний плюралізм [10]. Ці моделі варіюються засадами, на яких політичні діячі легітимно засновують свої дії. Вони відрізняються способами, якими забезпечується легітимізація тієї чи іншої політики на різних рівнях [11; 12].

Головна перевага цих моделей полягає в тому, що вони розширюють перспективу суверенітету в умовах глобалізованих систем. Вони пропонують рамкову структуру для нормативного управління в багаторівневій системі.

Водночас походження суверенітету відходить на другий план, принаймні в розумінні доби Просвітництва: людина здатна до критичного мислення. У цьому і полягає її автономія, основна передумова для самостійних дій без нав'язування чи примусу з боку інших. Джерелом суверенітету є свобода особистості. Виходячи з цього, модель і практика суверенітету можуть бути визначені у системі координат, утвореній антитезами свободи проти політичної влади й індивіда проти системи. Система може бути замінена державою або інституцією. Так будуються координати матриці суверенітету.

Зв'язок між цими координатами формує різні ступені й моделі суверенітету, що може сприяти набуттю нових знань під час аналізу цього поняття. Передусім погляд на модель суверенітету – і на її проблеми – може бути уточнений шляхом фокусування на відповідних координатах моделі.

Поєднання цих координат призводить до категоризації та концепцій суверенітету. Ця матриця виявляє зсуви у значенні суверенітету, визначає його нормативні основи й політичні функції. Це також пов'язане з викликами, з якими ми стикаємося.

IV. Концепції суверенітету

Перше призначення: свобода і людина

Ми знаємо вислів, що людина народжується вільною, але всюди вона в кайданах. Руссо, який належить до канону Просвітництва, вважав, що людина не сама звільняється від кайданів, а вступаючи у стосунки з іншими – такими ж вільними – людьми. Для Канта свобода, таким чином, полягає у взаємному визнанні: людина вільна настільки, наскільки вона не порушує свободу інших. Моральна вимога свободи завжди охоплює іншого, ближнього, з яким ми взаємодіємо. Суверенітет, що розуміється як індивідуальна автономія, передбачає такий підхід взаємності.

Однак ми, здається, далекі від цього твердження. Свобода обмежується передачею статусу. Ми – его-компанії на ринку соціальних мереж. Наша ідентичність, той образ, який ми маємо про себе, залежить від того, наскільки і як часто іншим подобаються образи, які ми створюємо [13, с. 126]. Ми дозволяємо себе відзначати, вважаємо наявність роздутих деталей «проникливою» і спілкуємося з собі подібними в межах наших зон комфорту. Інше, чуже, відмінне мислення залишається зовні. Чим складнішим, можливо, нестерпнішим стає світ навколо нас, тим більше людей шукає притулку в саморефе-

рентності [14, с. 70–76]. Існування як его – без соціальної прив'язки – тепер розглядається як легітимний спосіб життя. Суверенітет розуміється як відокремлений від усього солідарного і соціального [14, с. 104].

Цим аспектом досі нехтують, коли ми говоримо про сучасні концепції суверенітету. Проте він важливий: притуплені вимогливим поняттям «свобода», ми ризикуємо підмінити свободу аліудом: «Aliud» означає, наприклад, прагнення до особистого лідерства, бажання сильної держави, можливо, також готовність дозволити штучному інтелекту замінити нашу справжню здатність критично мислити.

Друге призначення: свобода і система – суверенітет права

Змістовна концепція свободи також відображається у другій класифікації – у відносинах між індивідуальною свободою і системою або інституцією, або, висловлюючись по-іншому, державою. Системи є легітимними, якщо вони захищають індивідуальну свободу, що розуміється як відносини взаємного визнання. Право виступає засобом такого захисту. Право без свободи не є правом. Право без свободи – це в кращому випадку просто неактуальна технологія, у гіршому – свавільне насильство. Легітимізація примусу і насильства, не в останню чергу здійснюваного державою, може відбутися лише тоді, коли право є суверенним, вільним від свавілля індивіда, від політичної чи соціальної влади.

Правовий суверенітет також виявляється в конституційних моделях держави. Індивідуальна свобода забезпечується вільними, рівними, таємними і загальними виборами. Вона передбачає підпорядкування виконавчої влади закону. Вона передусім вимагає незалежного й неупередженого судового контролю. Виходячи за межі держави, суверенітет права виражається в ідеї Європейського Союзу як правової спільноти.

Суверенітет права також дозволяє розглядати Європейський Союз як утворення зі спільним суверенітетом. Габермас надав теоретичну основу для цього [15]. Держава не обов'язково має бути відправною точкою суверенної Європи. Європа ґрунтується на громадянах, які є і тими, і іншими: громадянами і європейськими громадянами (французами й європейцями, іспанцями й європейцями, люксембуржцями і європейцями) [15, с. 62]. Виходячи з амбітної концепції свободи, європейські громадяни можуть створювати інституції, в яких відображається їх свобода: Європейська комісія як гарант дотримання договорів, пов'язаних законом, Європейський Парламент як місце обговорення та участі, Суд справедливості Європейського Союзу як незалежний і неупереджений орган, що підтримує принцип верховенства права. Правовий суверенітет робить суверенітет Європи можливим!

[15, с. 69]. І навіть більше, Габермас вважає, що політично організоване світове суспільство можна уявити відповідно до ідеї правового суверенітету [15, с. 82].

Третє призначення: політична влада і система – суверенітет держави

Повернемося знову до Карла Шмітта. Не тому, що це питання інтелектуального окозамилування, а тому, що ми, можливо, у змозі дечого навчитися з історичної перспективи. Якщо ви читаєте сьогодні багато аналізів мислення Шмітта, то іноді болісно помічаєте, – і я кажу це з німецької перспективи – що його роздуми про концепцію і функції суверенітету були і залишаються аж ніяк не політично нейтральними, а навпаки, вони були спрямовані на те, щоб не допустити жодного конфлікту інтересів. Їх метою була деконструкція Веймарської демократії та конституційна легітимізація Третього Рейху. Читаючи Шмітта з сьогоднішньої перспективи, виникає питання, чи не існує подібних сучасних течій, які хочуть замінити модель ліберальної конституційної держави чимось іншим – чим би це не було.

Перше речення політичної теології Шмітта містить серцевину його концепції суверенітету: «Сувереном є той, хто приймає рішення про надзвичайний стан»¹. Якщо уважніше придивитися до цього речення і причин, які наводить Шмітт, можна побачити, як Шмітт завдає шкоди суверенітету права в його власному розумінні і, зрештою, хоче знищити його політично. Шмітт трохи грається з діалектикою правового суверенітету, з одного боку, і суверенітетом держави – з іншого. Справжній суверенітет, на його думку, у кінцевому рахунку, означає прийняття політичних рішень. Закон є ні чим іншим, як формою «організації життя», як він його називає [7, с. 19]. Зрештою, закон є лише засобом для досягнення політикою своїх цілей – якими вони не були б. Урешті-решт, політика може створювати правила, які їй потрібні для самореалізації. У логіці політичної системи кінцевою метою є збереження влади – суверенітету, відокремленого від права [7, с. 21].

V. Сумнів і надія: у пошуках шляху до європейського суверенітету

Здається, ми перебуваємо в пошуках втраченого суверенітету. У цих пошуках ми стикаємося з сумнівами, фрагментацією та поділом і, не в останню чергу, з побоюваннями за демократію. Її стійкість – це не лише результат фізичної готовності захищати себе. Вона має бути переконливою з нормативної точки зору, що має поставити гуманітарний розвиток як досі нехтуваний вимір геополітики верховенства права на чільне місце в політичному порядку денному.

¹ «Суверен – це той, хто приймає рішення про надзвичайний стан».

Сумніви стосуються насамперед самої нормативної концепції суверенітету. Лише традиціоналісти досі асоціюють її з пануванням держави над територією і народом держави за допомогою наявних засобів державної влади. В ідеалі, право є засобом, за допомогою якого суверен здійснює державну владу і водночас підпорядковує її нормативним обмеженням – демократичній легітимації та основоположним правам. Однак давно зрозуміло, що глобальні реалії вже не можна контролювати за допомогою права, особливо якщо мати вузьке розуміння суверенітету, зосереджене на національній державі. Однак втрата функцій і значення традиційної концепції суверенітету, здається, мало відображена, принаймні у французькій юридичній літературі [16].

Перш за все невирішеною проблемою залишається легітимізація суверенної Європи. Підхід спільного суверенітету все ще залишається ледь прописаним. Йому також бракує практично ефективного політичного якоря. «Практично ефективний» має також означати «практично обмежений» обов'язковим правом. Проте саме цього практичного обмеження і бракує. Дефіцит суверенітету, як він сприймається на європейському рівні, має бути компенсований збільшенням політичної спроможності діяти. Не треба бути запеклим критиком Європи, щоб зрозуміти, що припущення про те, що Європейський Союз має право діяти, іноді не має достатнього правового підґрунтя [3, с. 28; 15, с. 48]. Крім того, міграційний компроміс, наприклад, показує, що боротьба за політичний контроль може відбуватися за рахунок фундаментальних прав вразливих верств населення. Однак без поваги до обов'язкових принципів права, які захищають свободу, суверенітет, який розуміється передусім у політичному сенсі, виявляється крихким і в геополітичному плані. Наприклад, європейське законодавство про притулок і міграцію залежить від готовності автократичних держав до компромісів і співпраці. Політика створює правила, які їй потрібні і які вона вважає корисними. Це маргіналізує поняття «право» і загрожує його спустошенням [17].

Якщо ми виключимо концепцію спільного суверенітету з його суто юридичного контексту і розглянемо його під соціально-політичним мікроскопом, то елемент поділу стає більш очевидним: поділ між «нами» та «іншими» або між «внутрішніми і зовнішніми». Цей поділ дещо говорить про стан суверенітету. Зигмунт Бауман, серед інших, зазначав, що зростаюча потреба в суверенітеті перед обличчям складного і глобалізованого світу є поверненням до «племінного вогнища» [14, с. 655]. Це розмежовує тих, хто належить до нього, і тих, хто виключений. Витоки суверенітету лежать у подоланні амбівалентності чужого і, здавалося б, неконтрольованого. Успіх національної держави – це також успіх виключення інших культур, інших ідентично-

стей, іншого історичного досвіду [14, с. 80]. Коли сьогодні популістські рухи використовують поняття «суверенітет», вони роблять це з реставраційним наміром звести нові стіни [14, с. 89]. Можна сказати, що відновлювальний елемент суверенітету тепер також відображається – у драматичний спосіб – у відносинах між внутрішнім і зовнішнім світом. Агресивна війна Росії та історичні наративи путінського режиму, які покликані легітимізувати її, показують це: термін використовується в контексті силової політики в сенсі схеми «свій-чужий». Реакцією відновлювального суверенітету є виключення «ворога» разом із політичним виправданням його знищення, яке не цурається абсурду [3, с. 255–267].

І навпаки: ліберальні демократії бачать свій суверенітет у небезпеці й повинні ретельно переглянути свою геополітику. Для Європейського Союзу це означало насамперед застосування заходів економічної політики для стримування потенційної гегемонії іноземної держави. З цією метою він ухвалив низку правил для обґрунтування й застосування санкцій проти Росії [18; 19]. Більш того, стає очевиднішим, що Європейський Союз повинен надати собі правові й технічні засоби, якщо він хоче отримати стратегічну автономію у своїй спільній зовнішній політиці й політиці безпеки. Водночас спільна зовнішня й безпекова політика Європейського Союзу все ще не дуже легалізована, що, можливо, пов'язано з політичним характером цього питання. Однак демократичні країни не можуть дозволити собі таку прогалину в законодавстві. Тому, коли ми говоримо про європейський суверенітет, захист і стійкість європейських демократій є викликом, який ще належить подолати. Це не просто технічне питання – таке, як ядерне стримування або спільні звичайні військові сили і засоби, – тому що, перш за все, його правова основа, що розуміється як легітимізація через захист свободи, все ще залишається нерозвиненою.

Стійкість європейських демократій також, можливо, передусім ґрунтується на їх нормативній силі переконання. Ми вважали себе близькими до «вічного миру», за словами Канта, бачили себе в «кінці історії», а демократичну конституційну державу – глобальною моделлю. Проте останнім часом стали помітними тріщини в цій амбітній концепції. Принципи верховенства права – справедливо – претендують на нормативну силу, незалежно від часу і місця, скрізь і стосовно всіх. Однак претензію на універсальну дійсність потрібно насамперед і постійно виборювати і відстоювати заново. Саме тут і полягає проблема: у західних демократіях вкорінилося переконання, що модель ліберальної конституційної держави є для всіх природним обґрунтованим принципом, якого всі дотримуються. Ніби це цілком природно, що ця модель стає стандартом для країн глобального Півдня, якщо вони хочуть

отримати вигоду від економічного й соціального співробітництва і мати право голосу в політиці [20–22]. Однак між цим твердженням і геополітичною реальністю зростає розрив.

Нам, зокрема Україні, потрібні союзники у країнах Глобального Півдня. Це вимагає переорієнтації політики гуманітарного розвитку, особливо у створенні структур верховенства права. Вимоги до легітимності, якщо вони дійсно хочуть бути легітимними, є результатом діалогу між рівними, заснованого на повазі до наявних відмінностей, але без відмови від універсальних вимог до легітимності. Той факт, що верховенство права нічого не нав'язує у своїх зовнішніх відносинах, а ґрунтується на обов'язковій обіцянці чесного діалогу, відрізняє його від автократичних викривлень Путіна і всіх тих, хто культивує авторитаризм як форму правління, засновану на політиці грубого інтересу. Геополітика верховенства права містить обіцянку поважати свободу інших, вчитися на власних помилках – наприклад, на власному колоніальному минулому – і розуміти соціально-економічний розвиток як взаємний процес [22]. Водночас вона містить відмову від авторитарного зловживання владою та насильства як засобу політики.

Висновки

Попереду нас чекає важкий шлях. І так було завжди, коли ми хотіли йти шляхом свободи. Хвалений європейський суверенітет не обмежується створенням спроможності до політичної дії – чи то у сфері захисту клімату, чи то у сфері діджиталізації, чи то у сфері забезпечення зовнішньої безпеки. Саме захист демократій від руйнівної влади автократів вимагає від нас пам'ятати про витoki суверенітету. Ці витoki лежать в «ми»: ми – європейський народ, ми – європейські громадяни, ми – автономні творці європейського громадянського суспільства. Ми повинні знайти в собі мужність для установчого акта. Ми або збережемо нашу свободу як суверенні громадяни в Європейській Республіці, або, можливо, не збережемо її взагалі.

References

- [1] Gibbs, Cf.N. (2017). Post-Sovereignty and the European Legal Space. *The Modern Law Review*, 812-835. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2230.12289>.
- [2] Krieger, Cf.H. (2022). Of Zombies, Witches and Wizards – Tales of Sovereignty. *The European Journal of International Law*, 275-296. Retrieved from <https://academic.oup.com/ejil/article/33/1/275/6583473>.
- [3] Münkler, Cf.H. (2023). *Welt in Aufruhr*. Retrieved from <https://www.rowohltd.de/buch/herfried-muenkler-welt-in-aufruhr-9783737101608>.
- [4] Order No. 20 "Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)". (January 26, 2024). Retrieved from <https://www.icj-cij.org/node/203454>.

- [5] Legal Consequences of the Construction of a Wall Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion. (2024). *I.C.J. Reports*, 136. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/case/131>.
- [6] Bellanova, Cf.R., Carrapico, H., & Duez, D. (2022). Digital/sovereignty and European security integration: an introduction. *European Security*, 31(3), 337-355. <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2101887>.
- [7] Schmitt, C. (2021). *Politische Theologie*. 11th ed. (II. Das Problem der Souveränität als Problem der Rechtsform und der Entscheidung). Berlin: Duncker & Humblot.
- [8] *The blog of the project*. Retrieved from <https://myeuropeansovereignty.com/>.
- [9] Bioy, X. (2022). La souveraineté en droit français contemporain. In Guiot, F.-V. *La souveraineté européenne, Du discours politique a une réalité juridique*. (pp. 47-67). Retrieved from https://documentation.insp.gouv.fr/insp/doc/SYRACUSE/402446/la-souverainete-europeenne-sous-la-direction-de-francois-vivien-guiot?_lg=fr-FR.
- [10] MacCormick, N. (1995). Das Maastricht-Urteil: Souveränität heute. *JZ*, 797. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/20823117>.
- [11] Braum, S. (2003). *Europäische Strafgesetzlichkeit*, 565-576. Retrieved from <https://www.buecher.de/artikel/buch/europaeische-straftgesetzlichkeit/11700805>.
- [12] Braum, S. (2022). Le droit pénal européen: a partir de la fin de la souveraineté In Guiot, F.-V. *La souveraineté européenne, Du discours politique a une réalité juridique*. (pp. 245-257). Retrieved from <https://www.lgdj.fr/la-souverainete-europeenne-9782849346488.html>.
- [13] Reckwitz, A. (2020). *Die Gesellschaft der Singularitäten*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag, 126. Retrieved from <https://www.suhrkamp.de/buch/andreas-reckwitz-die-gesellschaft-der-singularitaeten-t-9783518587423>.
- [14] Bauman, Z. (2018). *Retrotopia*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag, 70-71. Retrieved from <https://www.suhrkamp.de/buch/zygmunt-bauman-retrotopia-t-9783518073315>.
- [15] Habermas, J. (2011). Zur Verfassung Europas. *European Law Journal*, 18(6). <https://doi.org/10.1111/eulj.12000>. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/264532550_Zur_Verfassung_Europas-Ein_Essay_By_Jurgen_Habermas_Berlin_Suhrkamp_2011_140_pp_Pb_1400.
- [16] Guiot, F.-V. (2022). *La souveraineté européenne, Du discours politique a une réalité juridique*. Paris: Mare et Martin.
- [17] Ganty, Sarah, Ancite-Jepifánova, A., Kochenov, D., & Kochenov, D. (December 10, 2023). EU Lawlessness Law at the EU-Belarusian Border: Torture and Dehumanisation Excused by "Instrumentalisation". *MOBILE Working Paper Series*, 18. (University of Copenhagen), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4660096>.
- [18] Council Regulation (EU) No. 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0269>.
- [19] Finelli, F. (2023). Who are the Russian Oligarchs? Recent Developments in the Case Law of the European Court of Justice. *European Papers*, 8(3), 1513-1522. <https://doi.org/10.15166/2499-8249/727>.
- [20] Daase, C., & Deitelhoff, N. (2021). Wenn die Geltung schwindet. Die Krise der liberalen Weltordnung und die Herrschaftsproblematik internationaler Politik. In Forst, R., Günther, K. (Eds.). *Normative Ordnungen*. (pp. 162-190). Berlin:

Suhrkamp. Retrieved from <https://www.prif.org/publikationen/publikationssuche/publikation/wenn-die-geltung-schwindet-die-krise-der-liberalen-weltordnung-und-die-herrschaftsproblematik-internationaler-politik>.

- [21] Kadelbach, S. (2021). Die relative Universalität der Menschenrechte. In Forst, R., Günther, K. (Eds.). Normative Ordnungen. (pp. 278-299). Berlin: Suhrkamp. Retrieved from <https://www.prif.org/publikationen/publikationssuche/publikation/wenn-die-geltung-schwindet-die-krise-der-liberalen-weltordnung-und-die-herrschaftsproblematik-internationaler-politik>.
- [22] Dhawan, N. (2021). Die Aufklärung vor den Europäer. In Forst, R., Günther, K. (Eds.). Normative Ordnungen. (pp. 191-208). Berlin: Suhrkamp. Retrieved from <https://www.prif.org/publikationen/publikationssuche/publikation/wenn-die-geltung-schwindet-die-krise-der-liberalen-weltordnung-und-die-herrschaftsproblematik-internationaler-politik>.

Стефан Браум

професор кримінального права,
факультет права, економіки та фінансів
Люксембурзький університет
L-2721, вул. Альфонса Вайкера, 4, Люксембург
Голова міжнародної кафедри суверенної Європи,
Університет По і Пей-де-л'Адур
e-mail: stefan.braum@uni.lu
ORCID 0000-0003-3884-7103

Stefan Braum

Professor of Criminal Law,
Faculty of Law, Economics and Finance of Luxembourg University
4, rue Alphonse Weicker, L-2721 Luxembourg
Chaire Internationale de l'Europe Souveraine,
Universite de Pau et des Pays de l'Adour
e-mail: stefan.braum@uni.lu
ORCID 0000-0003-3884-7103

Рекомендоване цитування: Браум С. Суверенна Європа: перспективи та виклики для верховенства права. *Проблеми законності*. 2024. Вип. 166. С. 224–236. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.166.314082>.

Suggested Citation: Braum, S. (2024). Sovereign Europe: Perspectives and Challenges for the Rule of Law. *Problems of Legality*, 166, 224-236. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.166.314082>.

Статтю подано / Submitted: 03.09.2024
Доопрацьовано / Revised: 26.09.2024
Схвалено до друку / Accepted: 31.10.2024
Опубліковано / Published: 01.11.2024